

3.4

Ekkehard Felder/Horst Schwinn/Katharina Jacob

Jezična norma i jezična kritika (*Sprachnormenkritik*) u njemačkom jeziku

Prijevod teksta: Iva Petrak i Jadranka Gvozdanović

Abstract. Jezične norme i procesi jezičnog normiranja izravno su povezani s rasuđivanjem o jeziku i jezičnom kritikom te se kao takvi mogu lingvistički opisivati ili lingvistički/laički vrednovati. U lingvistički osnovanoj jezičnoj kritici 80-ih godina 20. stoljeća proces jezičnog normiranja promatra se i opisuje u okviru paradigme kritke jezičnih normi, no iz jezičnopovijesne perspektive, jezične norme i procesi jezičnog normiranja u intelektualnim se krugovima promišljaju i kritiziraju već i mnogo ranije. I danas se na području laičkog bavljenja lingvistikom primjećuju nastojanja da se pomoću jezične kritike utječe na jezične norme i procese jezičnog normiranja. S početkom novog stoljeća lingvisti si ponovno uzimaju za cilj opisati, a potom po lingvističkim kriterijima i vrednovati jezično normiranje i jezične norme. U članku se razmatra pojam kritike jezičnih normi koja se ostvaruje u kontinuumu između procjene jezičnog izražaja i ocjene istog u odnosu na jasno određenu poziciju, a obuhvaća kako lingvističku tako i laičko-lingvističku perspektivu. Jezična kritika tako ovdje podrazumijeva rasuđivanje o jezičnim normama i procesima jezičnog normiranja uz eksplicitno (opisno ili evaluativno) formuliranje ili implicitno prakticiranje kriterija.

Keywords

rasuđivanje o jeziku, jezična norma, opisna/evaluativna jezična kritika, lingvistički osnovana jezična kritika, normativni konflikt

Jezično normiranje i jezična kritika

Jezična kritika se u pravilu bazira na normama – bez obzira na to radi li se o jezičnoj kritici koja se bavi procjenom (opisna jezična kritika) ili ocjenom (evaluativna jezična kritika). Jezične norme, na koje se razne varijante jezične kritike odnose, ne iznose se uvijek eksplicitno, već se ponekad implicitno nagovještavaju. Iz tog su razloga pitanja jezičnog normiranja temelj gotovo svih formi jezične kritike – i obrnuto: jezična kritika (kako opisna, tako i evaluativna) često se poziva na eksplicitne ili implicitne jezične norme.

Pitanja jezičnog normiranja od iznimne su važnosti u jezičnoj kritici svih europskih jezičnih kultura.

No u njemačkom jeziku uz njih se vezuje i jedna osobitost: istraživačka grana lingvistički osnovane jezične kritike se od 80-ih godina prošlog stoljeća izričito interesira za proces provođenja jezičnog normiranja. Taj istraživački smjer iz raznih perspektiva promatra i opisuje (eksplicitne i implicitne) forme jezičnog normiranja koje se provode od strane institucija ili drugih aktera. Ovaj oblik jezične kritike – kritika jezičnih normi – od 80-ih se godina prošlog stoljeća javlja središnjom temom germanističke jezične kritike.

Kritika jezičnih normi se ovdje u širem smislu shvaća kao lingvistička diskusija o nametanju, odnosno pokušajima nametanja jezičnih normi te promišljanju o etabliranju istih. Jezično rasuđivanje, koje dolazi ruku pod ruku s lingvističkom jezičnom kritikom, kreće se na skali između jezičnog opisivanja i jezičnog vrednovanja. Dok je 80-ih godina prošlog stoljeća naglasak prije svega bio na deskriptivnim analitičkim metodama, u novije vrijeme porastao je broj radova koji se bave lingvistički primjerenom procjenom jezičnih normi, bez obzira na to radi li se o laičkoj ili lingvistički osnovanoj jezičnoj kritici (kritika novih samorazvijenih jezičnih normi, primjerice kritika jezičnih promjena; kritika starih jezičnih (stilističkih) normi, primjerice stilistička kritika; kritika koja se temelji na jezičnim normama, primjerice pravopisna reforma).

Povijesno

Jezično normiranje i pokušaji jezičnog normiranja koji se temelje na jezičnoj kritici su, iz dijakronijske perspektive, fenomen koji se u njemačkom jeziku pri pokušajima standardizacije pojavljuje još od 17. st. (usp. npr. 17. i kasno 18. st., J. G. Schottelius (1663): *Ausführliche Arbeit von der Teutschen HauptSprache* ili J. H. Campe (1801): *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke*; kraj 19. st. i u 20. st., G. Wustmann (1891/1966): *Allerhand Sprachdummheiten*; 21. st., B. Sick (2004): *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod*, W. Schneider (2008): *Speak German!: Warum Deutsch manchmal besser ist*). Jezično normiranje u povijesnom kontekstu njemačkog jezika razmatra se u članku *Standardisierung und Sprachkritik*, pri čemu je važno napomenuti da standardizacija

prikazuje procese jezične promjene s više razine te smatra jezično normiranje osobitom formom reguliranja tih procesa. Iz tog se razloga u ovom članku naglasak stavlja na germanističku specifičnost stručnog termina *Sprachnormenkritik*, a povijesni osvrt započinje s drugom polovicom 20. st.

Izraz *Sprachnormenkritik* (kritika jezičnih normi) po prvi puta je spomenuo Peter von Polenz 1972. godine u lingvističkoj diskusiji o jezičnoj kritici. Prema von Polenzu, kritika jezičnih normi odnosila se isprva samo na morfosintaksu i tvorbu riječi. Njegova promišljanja proizašla su iz socijalnih rasprava 60-ih godina i općenite društvene kritike normi koja je pratila takve rasprave. Kao posljedica rasprava na temu evaluativnog rječnika *Wörterbuch des Unmenschen* (u kojem autor rado iznosi svoj sud i ocjenu), te nejasno iznesenih kriterija procjene koji se u njemu koriste, pojavljuje se jaz između deskriptivne lingvistike i laičke jezične kritike. Zagovaranje normi je za von Polenza u društveno-političkom smislu „sredstvo kontrole ljudi nad ljudima“ (von Polenz 1982: 85).

Pod utjecajem lingvističko-pragmatičke diskusije u razdoblju od 70-ih do 90-ih godina prošlog stoljeća termin *Sprachnormenkritik* prenosi se s razine morfosintakse i tvorbe riječi na razinu jezične uporabe. U 80-ima Rainer Wimmer razvija programski koncept „lingvistički osnovane jezične kritike“. Taj koncept opisuje „promišljenu jezičnu uporabu“ kao krajnji cilj jezične kritike (Wimmer 1982) te poziva na eksplicitno iznošenje kriterija vrednovanja pri prakticiranju iste. „Lingvistički osnovana jezična kritika podrazumijeva kritiku jezičnih normi te za svoj cilj ima rješavanje (jezičnih) normativnih konflikata što se nastoji postići jasnim iznošenjem istih“ (Schwinn 1997: 40). Lingvistički osnovana jezična kritika predlaže stoga transparentnost kao svoj osnovni kriterij, uz precizan nadzor aktera koji sudjeluju u debatama (tko nastoji nametnuti koje norme i s kojim interesom). Tako primjerice Wustmann (1903) svrstava glagol *fragen* u grupu slabih glagola (*schwache Verben*) te pritom zaključuje da su „nepravilne forme *frägt* i *frug* postale odveć raširene“. Suprotan stav iznosi se i lingvistički argumentira u opisnom duktusu Instituta za njemački jezik na temu učestalosti ovih formi (http://hypermedia.ids-mannheim.de/call/public/fragen.ansicht?v_kat=37&v_id=83).

Danas

U istraživačkom kontekstu germanističke jezične kritike u novije se vrijeme primjećuju nastojanja da se čisto deskriptivnoj kritici jezičnih normi pridruži evaluativni element (usp. Tereick 2009; Kilian 2001; Kilian/Niehr/Schiewe 2010; Schiewe 2011; Tereick 2014; Bär 2015). Kritika jezičnih normi u 21. stoljeću tematizira norme na deskriptivan i/ili evaluativan način te obuhvaća kako laičke tako i lingvističke forme rasuđivanja o jezičnim normama.

Jedan od „sto do dvjesto godina starih [...] zaboravljenih članaka“ (Dieckman 1991: 363) lingvističkih rasprava o jezičnim normama je primjerice pojmovni par *anscheinend/scheinbar* koji se spominje i normira u Wustmannovim Jezičnim nedoumicama počevši od drugog (1892) pa sve do 14. izdanja (1966). Isti se kasnije preuzima i od strane Sicka (2004: 140). Norme jezične uporabe tog istog pojmovnog para ponovno lingvistički i jezično-kritički opisuju i J. G. Schneider (2005), DUDEN (2011) i Dieckmann (2012) koji svoja stajališta temelje na lingvistički transparentnim kriterijima.

Gotovo sve vrste i forme jezično-kritičkog rasuđivanja o normama obuhvaćene su terminom *Sprachnormenkritik*, pri čemu se jezične norme mogu odnositi na različite jezične aspekte.

U svojoj kriterijskoj tablici Bär razlikuje I) temu jezične kritike, II) kvalitetu teme i III) kriterij procjene:

I) Tema	II) Kvaliteta teme	III) Kriterij procjene
1) Glas/Slovo	1) <i>Langage</i>	1) Kvantiteta
2) Gramatika	2) <i>Langue</i>	2) Namjera
3) Označitelj	3) <i>Parole</i>	3) Očekivanje
4) Jezični uzorak		4) Referent
		5) Analogija
		6) Estetika

(Bär 2015: 245)

Gloy navodi sljedeće kriterije normiranja: „a) ustrojstvo i očuvanje *jedinstvenosti nacije* odnosno jezične zajednice [...] b) općenita *govorna razumljivost* [...] c) *etablirana jezična uporaba* „običnog čovjeka“ [...] d) jezična uporaba (kulturalnih) *autoriteta* [...] e) očuvanje *socijalnih različitosti* [...] f) lingvistička „*pravilnost*“, „*prikladnost*“ [...] g) preporučljivost u smislu *kulturne odnosno društvene kritike* [...] h) *povijesni „razvoj“* [...] i) *politička izvedivost* [...] k) *financijska mogućnost* [...] l) *istinitost izričaja* [...] m) *kognitivne posljedice* određenih jezičnih fenomena" (Gloy 1998: 397ff.).

Svim pokušajima normiranja zajedničko je da nastoje regulirati uporabu varijeteta kroz određivanje standardnog varijeteta te podizanje istog na razinu norme. Jezične norme ostvaruju se kroz postojanje našeg jezika i našeg govora i mijenjaju kroz kontinuiranu jezičnu promjenu. U kontekstu jezične promjene, razni jezični i komunikacijski fenomeni temeljeni na različitim normativnim kriterijima mogu postojati u isto vrijeme te ulaziti u konflikte jedan s drugim. Kritika jezičnih normi preispituje vrste i modele tih jezično-normativnih konflikata. Oni su istovremeno izvor jezične kritike i manifestacija komunikacijskih konflikata na razini jezične uporabe. Konkurrirajuća pravila uporabe jezičnih izričaja – tj. pripisanih značenja u vitgenštajnovskom smislu – dolaze pritom u konflikt jedan s drugim. Pobornici određenih značenjskih varijanata u isto vrijeme pokušavaju vlastita pravila uporabe u društvenom diskursu podići na razinu norme.

U nastavku se navode primjeri spornih jezičnih ili komunikacijskih pitanja koja se javljaju objektom kritike jezičnih normi: uporaba grafema <ß> u njemačkom jeziku, uporaba derivacijskih sufiksa kao npr. *bar* i *unkaputtbar*; poredak riječi u uzročnim rečenicama s konektorom *weil*; izrazi s različitim načinima uporabe kao npr. *Leitkultur*; uporaba stručnih pojmova u svakodnevnom jeziku. Temom rasprave jezične kritike najčešće se javljaju pojedinačne uporabne norme koje su kodificirane u gramatikama i rječnicima. Primjerice, prema standardu prijedlog *wegen* trebao bi se koristiti s genitivom (*wegen des Urlaubs*), no u neformalnom kontekstu sve je prihvaćenija uporaba s dativom (*wegen dem Urlaub*), dapače, uporaba genitiva u svakodnevnom i nestandardnom kontekstu stilski je obojana te se ponekad smatra arogantnom.

Kako bi poduprla neosporivost svojih kriterija procjene, jezična kritika može se pozivati na različite autoritete: gramatike, rječnike, enciklopedije, književne uzore, javne osobe i institucije. Uz jezične priručnike, koji imaju važnu ulogu u različitim profesionalnim kontekstima (kao primjerice

izdanja Schneidera 2008 u novinarstvu), treba spomenuti i priručnike i kolekcije spornih pitanja koja se razmatraju od strane lingvističkih stručnjaka, primjerice *Richtiges und gutes Deutsch* (DUDEN 2011).

Pregled pojmova korištenih u članku

Jezično normiranje i jezična kritika

(Članak obuhvaća kontinuum između procjene jezičnog izražaja i ocjene istog u odnosu na jasno određenu poziciju, što znači da uključuje kako deskriptivno tako i evaluativno promišljanje o jezičnim normama i jezičnom normiranju u lingvističkom i laičko-lingvističkom diskursu.

- Jezičnopovijesna perspektiva: jezično normiranje i jezična kritika (u intelektualnim krugovima: najčešće evaluativna)
- Kraj 19. stoljeća i 20. stoljeće: jezično normiranje i jezična kritika (u laičko-lingvističkom diskursu: evaluativna)
- Od 80-ih godina 20. stoljeća : lingvistički osnovana jezična kritika uvodi termin *Sprachnormenkritik* (u lingvističkom diskursu: deskriptivna)
- Od 2000. godine:
S jedne strane: kritiziranje jezičnih normi (u laičko-lingvističkom diskursu: evaluativna)
S druge strane: kritika jezičnih normi (u lingvističkom diskursu: ponajprije deskriptivna, a zatim evaluativna po lingvističkim kriterijima)

Literatura

Bär, Jochen A. (2015): ‚Eigentlichkeit‘ als Movens und als Gegenstand von Sprachkritik. U: Brinker-von der Heyde, Claudia / Kalwa, Nina / Klug, Nina-Maria / Reszke, Paul (ur.), *Eigentlichkeit – zum Verhältnis von Sprache, Sprechern und Welt*. Berlin / Boston: de Gruyter: 241–258.

Dieckmann, Walther (1991): Sprachwissenschaft und öffentliche Sprachdiskussion – Wurzeln ihres problematischen Verhältnisses. U: Wimmer, Rainer (ur.), *Das 19. Jahrhundert. Sprachgeschichtliche Wurzeln des heutigen Deutsch*. Berlin / New York: de Gruyter: 355–373.

Dieckmann, Walther (2012): *Wege und Abwege der Sprachkritik*. Bremen: Hempen.

- DUDEN (2011): *Richtiges und gutes Deutsch: Das Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle*. Mannheim/Zürich: Dudenverlag.
- Gloy, Klaus (1998): Sprachnormierung und Sprachkritik in ihrer gesellschaftlichen Verflechtung. U: Besch, Werner / Betten, Anne / Reichmann, Oskar / Sonderegger, Stefan (ur.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihre Erforschung*. 2. Auflage. Berlin / New York: de Gruyter (HSK 2.1): 396–406.
- Kilian, Jörg (2001): Kritische Semantik. Für eine wissenschaftliche Sprachkritik im Spannungsfeld von Sprachtheorie, Sprachnorm, Sprachpraxis. U: *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 29.3 / 2001: 293–318.
- Kilian, Jörg/Niehr, Thomas/Schiewe, Jürgen (2010): *Sprachkritik. Ansätze und Methoden der kritischen Sprachbetrachtung*. Berlin: de Gruyter (Germanistische Arbeitshefte 43).
- Polenz, Peter von (1972): Sprachnorm, Sprachnormierung, Sprachnormenkritik. U: *Linguistische Berichte* 17/1972: 76–84.
- Polenz, Peter von (1982): Sprachkritik und Sprachnormenkritik. U: Heringer, Hans J. (ur.): *Holzfeuer im hölzernen Ofen. Aufsätze zur politischen Sprachkritik*. Tübingen: Narr: 70–93.
- Schiewe, Jürgen (ur.) (2011): *Sprachkritik und Sprachkultur. Konzepte und Impulse für Wissenschaft und Öffentlichkeit*. Bremen: Hempen (Greifswalder Beiträge zur Linguistik 6).
- Schneider, Jan Georg (2005): Was ist ein sprachlicher Fehler? Anmerkungen zu populärer Sprachkritik am Beispiel der Kolumnensammlung von Bastian Sick. U: *Aptum* 2/2005: 154–177.
- Schneider, Wolf (2008): *Speak German!: Warum Deutsch manchmal besser ist*. Reinbek: Rowohlt.
- Schwinn, Horst (1997): *Linguistische Sprachkritik. Ihre Grenzen und Chancen*. Heidelberg: Groos.
- Sick, Bastian (2004): *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Ein Wegweiser durch den Irrgarten der deutschen Sprache*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Tereick, Jana (2009): Sprachkritik und Sprachmagie. Eine Kategorisierung von Formen der Sprachkritik vor dem Hintergrund des Streits zwischen Sprachkritikern und Sprachwissenschaftlern. U: Felder, Ekkehard (ur.): *Sprache*. Berlin: Springer (Heidelberger Jahrbücher 53): 364–403.

- Tereick, Jana (2014): Sick of Sickness! Warum linguistische Sprachkritik nicht alles ist und wie politisch-moralisch begründete Sprachkritik eine linguistische Diskurskritik informieren könnte – am Beispiel der *N-Wort*-Debatte in Zeitungen und Blogs. U: Niehr, Thomas (ur.): *Sprachwissenschaft und Sprachkritik. Perspektiven ihrer Vermittlung*. Bremen: Hempen (Greifswalder Beiträge zur Linguistik 8): 187–211.
- Wimmer, Rainer (1982): Überlegungen zu den Aufgaben und Methoden einer linguistisch begründeten Sprachkritik. U: Heringer, Hans J. (ur.): *Holzfeuer im hölzernen Ofen. Aufsätze zur politischen Sprachkritik*. Tübingen: Narr: 290–313.
- Wustmann, Gustav (1891): *Allerhand Sprachdummheiten. Kleine deutsche Grammatik des Zweifelhafte, des Falschen und des Häßlichen* (14. Auflage 1966). Leipzig: Fr. Wilh. Grunow.